

KÖNYVISMERTETÉS.

ARS MEDICA.

XVI. századi magyar orvosi könyv. Bevezetéssel ellátva közléteszi Varjas Béla. Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár, 1943. 656 l.

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban végzett tanulmányaim során megállapítottam, hogy *Barakonyi Borbély János* nevéen, *Magyar Orvosságos Könyv* néven nyilvántartott könyv, melyet most XVI. sz. *Magyar Orvosságos Könyv*-ként Varjas Béla adott ki, *Lentsés György Ars Medica*-jának csonka eredetije. Az *Ars Medica*-nak, az eredetiben meglévő négy első szöveglapja híján, teljes és gondos másolata pedig ott húzódik meg a Teleki-könyvtár könyvei között. Bár e könyv valóban homlokán hordja mi-voltát s mindmostanig mégis ismeretlen maradt, a kutatók körültekintés nélküli munkájának eredménye.

„Ars Medica az az olly könyv, mellyben mindē-féle nyavallyák ellen, (melyek Boktanak történni az emberi testben) sok haßnos es gyakorta megprobált Orvosságok találtatnak.

Mellyet [először] öbve Bedegetett Tudos embereknek Observatiojokból Lentsés György Waradon 1610 EBtendő: 26 Maii.” Ez volt az eredeti mű címlapja. A másolók hozzáfűzik az új címlapon:

„Most pediglen ujjalag, Bent és Istenes Bándékából, hogy mind maga Uri Házában eshető (mellytől Isten örözze) mind pedig más ügye fogjottakon történhető mérges és meg eméßtő nyavallyák ellen tudjon haßnálni Mlsgs és Gróff Rhedei, Rhedei Sigmond Ur, Kedves élete Parjaval B. Weseleny Kata AßBonynyal le irattatott. Erdő Sz. Györgyön 1754 Januaro. Z. F. S. által.”

A két kézirati munka összetartozását megállapítottam s hozzáfogtam az eredeti hiányzó részeinek összeírásához. Ekkor tették le asztalomra az „Erdélyi Tudományos Intézet” kiadásában, Varjas Béla gondozásában megjelent XVI. Századi Magyar Orvosi Könyv-et. Ez a könyv a maga kétszeres csonkaságában szinte megdöbbenőleg hatott reám.

Az eredetiben a hiányzó lapokat, azzal a szándékkal, hogy azokra a könyv mellett őrzött, erősebben sérült lapokat lemásol-

ják, legkésőbb Barakonyi Borbély János idejében, tehát a XVII. században, fehér lapokkal pótolták. Ezt abból állapíthatjuk meg, hogy az egyik fehér lapon *Barakonyi Borbély János* írásával éppen a hiányzó lap szövegrészlete található meg. Ezt a tényt a másolati könyv megfelelő helyén található egyező szöveg igazolja. Az elválasztott lapokat azonban a könyv mellett kellett őrizni, különben nem másolhatták volna le 1754-ben a teljes könyvet.

Lehetséges volna ugyan az is, hogy rejtőzik egy közbeeső másolat is, mindamellettt erre adatunk nincs. Legfeljebb az erősíthetné ezt a feltevést, amennyiben egyéb adatok erre mutatnának, hogy abban az időben divatozott az a szokás, hogy előkelő hölgyek is, közhasznú de ritka könyvek leírásával mulatták idejüket. Magában a Teleki-könyvtárban is van erre még egy adat. Ott találjuk ugyanis *Mathiolus Orvosi Herbarium*-át, melyet Vay Ádám árva özvegye, Zay Anna, fordított le cseh-ről, majd pedig Wesselényi Kata irattatott le 1766-ban. Zay Anna munkáját nem azért végezte, mint maga mondja, hogy „tudos és expertus orvosdoctoroknak injuriat tégyen véllé”, hanem hogy dantzkai száműzetésében „a rea tódult nyomoruságot enyhítse”.

Abból a tényből, hogy az orvosi könyv egyes lapjait a könyv mellett külön őrizték, még egy következtetést vonhatunk le. Azt t. i., hogy ezek a lapok még ma is rejtőzhetnek valahol. Első sorban a Teleki és Rhedei-levéltár egyes fasciculusai állhatnak ez alatt a gyanú alatt. De lehet az is, hogy a Wesselényiekkal kapcsolatos okiratok valamelyik kötegében lennének feltalálhatók. Ott lehetnének ezek a könyvlapok Rhedei Zsigmond azon hátrahagyott levelei és egyéb iratai között is, melyeket Wesselényi Katának, az „indignata”-nak, — mint ezt egy végzésből meg tudjuk állapítani, — férje halála után át kellett adnia a Rhédeieknek.

Az *Ars Medica*-nak, tehát immár két példánya ismeretes. Az egyik az 1610. évi csonka eredeti, melyet XVI. sz. *Magyar Orvosi Könyv*-ként adott ki Varjas Béla, a másik az 1754. évi másolat. A másolat, amennyiben a praefatio után hiányzó első négy lapja, illetve nyolc oldala az eredetiben megvan, teljesnek mondható. Nevezzük azt „AM. 1610”-nek, emezt AM. 1754”-nek.

A másolati munka jelentőségét az adja meg, hogy megőrizte az eredeti címlapját s ezzel együtt a szerző nevét, a mű befejezésének helyét és keltét. De a praefatio fontossága sem kisebb annál. A praefatio ugyanis egy régi magyar orvos-doktor szinte gondolatvilágába vezet el bennünket.

Nagyobb jelentősége van még a hagymázról, a terhességről, annak elhárításáról, a szülésről szóló fejezeteknek. Ugyan-

így a meddőséget, a kország-ütést és kország-törést tárgyaló fejezeteknek, valamint a mérges állatok marásáról és mérgekről szóló résznek is. Ezek az eredeti hiányzó vagy hiányos fejezeteit vannak hivatva pótolni.

Az a tény, hogy az AM.-át Lentsés György 1610-ről keletkezi nem feltétlenül áll ellentétben egyeseknek, így Varjas Bélának is azon megállapításával, hogy a mű keletkezését a XVI. sz. második felére kell tennünk. Semmi akadályja sincs ugyanis annak a feltevésnek, hogy Lentsés György, netalán ugyanaz a Lentsés György, ki Báthori Kristóf leányát, mint főszakácsmester Lengyelországba kísérte, munkájának forrásait gyűjteni már kora ifjúságában megkezdte, kutató munkáját évtizedekig folytatta s azt csak késő öreg korában fejezte be. Ifjúkorában gyakorlatba vett írását pedig mindvégig megtartotta s munkáját 1610-ben azzal az írással fejezte be, melyet ifjúkorában a XVI. sz. második felének elején sajátított el. Ugyanígy, még 1610-ben is dolgozhatott azon a papíron, melyet munkájának nagy terjedelmével számolván, már évtizedekkel előbb szerzett be.

Már kevésbé valószínűek Varjas Bélának azon állításai, melyeket az orvosi könyvbe beragasztott papírszeletekről, „levélcsikokról” mond. Véleményem szerint Lentsés György évtizedekig olvasott, tanult s mind saját véleményét, mind mások megállapításait is, úgy jegyezte fel, hogy a papírszeletekre felvetettek készülő munkájában is felhasználhassa. Más szóval élvén Lentsés György „cédulázott”.

Természetesen a papírszeletek ily nagy mennyisége mellett a besorozásnál tévedett is s ezt csak akkor vette észre, amikor túl volt azon a részen, melyhez a papírszelet tartozott. Az előbukkanó, elmaradt papírszeletet beírás helyett a maga helyére ragasztotta. A beragasztás helyéből pontosan meg tudjuk mondani, hogy hová szánta azt s valóban az „AM. 1754” is ott veszi fel azokat. Varjas Béla ezt nem vette észre s a „levélcsikot” többször rossz helyen, más lapon sorozza be. Erre vonatkozólag a két könyv egyező „Index”-ei is adnak magyarázatot. Egyes céduláknak ugyanis címei vannak s e címeket maga Lentsés György vette fel a „Táblá”-ra, illetve „Index”-re. V. ö.: „Toroknak és az Lelékzeth vewê cyeonek repedezet voltárol” szóló papírszelet helyét az 1610. évi „Táblá”-ban. Tehát a fejezet helye nemcsak a beragasztás helyéből, hanem az „Index”-ből is megállapítható lett volna.

A hiányzó lapok fejezeteinek címei így a megszakadó szöveg helyén, az indexből kiírhatók lettek volna.

Lentsés György tehát az *Ars Medica*-ban a saját munkáját adja s mégis másolt, t. i. a papírszeleteken összegyűjtötteket másolja át a folytatólagos munkába. Minthogy pedig egyes tételek átírása netalán csak hosszú évek után következett el, lehetséges, hogy öszülő fejjel egyet-mást valóban elnézett s

másolási hibát követett el a saját munkájából. Lehetséges tehát, hogy mázas fazék helyett magas fazékat írt, de az sem volna éppen lehetetlen, hogy magas fazék alatt műszót, valami forraló edényt kell értenünk. (Vö. XVI. sz. *Magyar Orvosi Könyv*, Bevezetés.)

A két könyv tehát, t. i. az „AM. 1610” és az „AM. 1754” egymást kiegészíti. Utóbbiból tulajdonkép csak az első 4 lap, ill. 8 oldal hiányzik a praefatio után. Az itt hiányzó részt az „AM. 1610” első oldalai őrizték meg.

Az „AM. 1610” címlapját, praefatióját, nemkülönben az első rész 11—14., 26., 29—30., 44., 130., 133., 192., 199., 268—269., 279., 282., lapját, ugyanígy a második rész 4—10. lapját, összesen 22 lapot az „AM. 1754” őrizte meg. De ugyanígy megőrizte az „AM. 1754” a könyv hatodik részének, a meglévő 31. lapja után még hiányzó lapjait is. Ezek az „AM. 1754” 676—690. terjedő szöveg oldalát, valamint a 11 számozatlan lapra terjedő Indexét teszik.

A „XVI. sz. *Magyar Orvosi Könyv*” tehát némi körültekintéssel az „AM. 1754”-ből kiírt címlappal, praefatioval s hiányzó lapjainak, ugyaninnen kiírt szövegével, az 1610. évinek szövegnyomásától megkülönböztetett nyomással, mint „*Ars Medica*” lett volna kiadható.

Annak megállapítására, hogy az „AM. 1754.” említett adatai mily mértékben pótolhatják az eredeti hiányzó adatait, mindkét műben meglévő részeket kell összehasonlítani. E célból egymás mellé állítottam a két könyv „Index”-einek megfelelő helyeit is. Ebből az összehasonlításból meg tudjuk határozni az eredetiből hiányzó részeket cím szerint is. Ezt különben az eredetiből, illetve ennek Indexeiből is meg lehet állapítani. Eppen ezért a hiányzó oldalak helyén, ott ahol a szöveg megszakad, már Varjas Bélának is fel kellett volna sorolnia a hiányzó részek címeit.

Mínthogy pedig a hiányzó lapok előtti szöveg, csakúgy mint a hiányzó lapok utáni szöveg is, mindenkor felfalálható az „AM. 1754”-ben s a két szövegrész közötti részek, ill. fejezetek címei egyeznek az Indexek megfelelő helyeinek címeivel, nyilvánvaló, hogy ezek a fejezetek, ill. fejezet részek csakúgy hű másolatai az eredetinek, mintahogy hű másolatai az eredetinek azok a részek, melyek hűsége összehasonlítással valóban megállapítható.

Ezeket az összehasonlításokat mind a címekre, mind egyes fejezetekre vonatkozólag valóban megtettem s azokat részletesen csak a szűkre szabott hely miatt vagyok kénytelen jelenleg mellőzni.

Érdekes, hogy míg a könyv elejéről vett részek összehasonlítottván mutatnak bár csak elvétve, némi eltérést, addig a könyv második feléből, ill. végéről összehasonlított másolt

részek teljesen hüek. Ugyanúgy a könyv címlapjának, nemkülönben praefatiojának másolata, mely talán más kéznek írása, hüenek mutatkozik. Mind a könyv címének, mind praefatiojának nyelve Lentsés György gyakorlott tollára vall. Amit a műszavakról, az orvos hivatásáról és feladatáról mond, oly gondos fogalmazás, hogy azon avatatlan másoló nem igen változtathatott.

Az *Ars Medica* szerzője tehát orvos volt. Mint a címlap mondja, a szerző tudós emberek observatiójokból sok hasznos és gyakorta megpróbált orvosságokat szedegetett össze mindenféle nyavalyák ellen, mellyek szoktanak történni az emberi testben. Nekünk — t. i. az orvosoknak, olvassuk a praefatióban — a testnek részeit meg látván abból kell gyógyításra való módot és formát vennünk, hogy a betegségek okait és eredetét jól megvizsgáljuk. Soha gyógyítani nem tud az az orvos, folytatja, ki a betegségek minden okait, és eredetét nem tudja s nem tudja, hogy az emberi testbenn először micsoda helyly szenved és abban micsoda természet kívül való bántás vagyon, honnét származott az, ugyanazon helylyen termett-e? avagy másunnan jött, valami ok táplálja-e azt?

En ezeket — így fejezi be a praefatiót — nem a bölts Embereknek, kik és nálamná Sokkal többet tudnak, de a' Szegény tudatlanoknak azért Bedegettem lok munkámmal és fárátságommal öbve, hogy vehelsenek ők valami hasznót belőle, En fe találtasam hivalkodással elni az ördög párnáján; de a Sz. Pálnak írása Berint legyek valami jo dologban foglalatos. Vedd jó neven azért tölem Atyámfia kerebtyén.

Szinte meglepő mindaz, amit a műszavakról mond. Tudja, hogy a görög-latin műszavak nem fedik teljesen a lényegét. Azt vallja, hogy ennek ellenére is, szokásból meg kell őket tartani. Mindamellett a szövegben idegen műszót sehol sem használ s csak a szakaszok, újrakezdések mellett veszi fel azokat. A magyar szót pedig műszóként igen sokszor gondosan körül írja.

Munkája azonban nemcsak mint orvosi munka érdemet figyelmet, hanem itt-ott a bölcseleti nyelv sikeres művelésével is kiválik. Mindaz, amit a hagymázzról ill. a hagymázzal kapcsolatban jelentkező lelki tünetekről mond, már a lélektan nyelvét munkálja. Ez a részlet az „AM. 1754”-ben maradt fenn. Itt, t. i. a hagymáznál, magyar műszavakat illeszt be nyelvébe minden zökkenő nélkül. Az általa itt használatba vett szavak igazi, azaz műszószerű értelmét, mindamellett teljes gondossággal csak Galenus szövegeivel s az ezekben használt műszavak jelentésével történő összevetés alapján állapíthatjuk meg s csak ez után vehetjük fel a szómutatóba.

Ennek a nyelvnek igazi értékét csak akkor fogjuk megérteni, ha összevetjük a később élt Apátzai Csere János nehézkes nyelvével. Figyelnünk kell azonban arra, hogy Lentsés

György munkájára, annak nyelvének csiszolására egy életet szentelt, Apátzai pedig néhány év alatt sebtében írta meg munkáit s ez alatt roppant széles terjedelmű munkásságot fejtett ki, sajnos eredmény nélkül, a magyar nyelv érdekében.

Érthető így, hogy az Erdélyi Tudományos Intézet kiadta Lentsés György munkáját. Hibáztatható azonban az, hogy nem vette észre ennek kapcsolatát az *Ars Medica*-val s hibáztatható az is, hogy az összes recepteket felvette figyelem nélkül arra, hogy azok jó része egy kaptára iratott. Elégséges lett volna a legjellemzőbb recept alakoknak helyet adni. A receptekben foglalt növényi s állati neveket, nemkülönbén a vegyi és orvosi műszókat amúgy is fel kell sorakoztatni a szómutatóban. Így a kötet terjedelme talán annak felével is csökkenthető lett volna.

Téved azonban Vámosy Zoltán orvos-professzor mikor az *Orvosi Hetilap*-ban (1943. évi 38. sz.) fölöslegesnek, sőt szükségtelennek mondja a munka kiadását. Erre a munkára nemcsak a magyar nyelvtudománynak, nemcsak az irodalomtörténetnek, hanem magának az orvostudománynak is szüksége van: Ez a könyv világosan igazolja, hogy a magyar nyelv már akkor, a XVI—XVII. században is alkalmas volt a tudományok művelésére úgy, hogy a nemzetközi műszót csak kísérő szóként vette fel a magyar mellett. Az a tény különben, hogy a latin nyelvek, nemkülönbén az angol nyelv is, a köznyelvnek latin-görög eredetű szavait használja műszóként is, igazolja, hogy a magyarban sem lenne szükség arra, hogy a műszavak egész idegen-szerűvé tegyék a tudományos műnyelvet s oly ismeretektől zárják el a magyarság széles rétegeit, melyek említett nemzeteknél a nemzet egészenek közkincsét teszik.

Az „AM. 1610” a XVIII. sz. közepén Teleki Sándor gróf birtokában volt s minden valószínűség szerint, geryneszegi könyvtárában helyezte el. Itt ismerhették meg a könyvet Rhédei Zsigmond és neje Wesselényi Kata és elhatározták, hogy az akkor még gyakorlati célokat is szolgáló könyvet lemásoltatják. Nyilvánvaló ezért, hogy az „AM. 1754” címlapján olvasható bejegyzés, hogy a másolást Rhédei Zsigmond és neje Erdő Sz. Györgyön Z. F. S. által végeztetik, csak jelképes.

Az orvosi könyvet ugyanis, minthogy az abban az időben még, mint említettem is, gyakorlati célokat is szolgált, valószínűleg nem adták ki Geryneszegről Erdő Sz. Györgyre s ennek felvétele csak azért történt, mert ez volt a család székhelye. A másoltatás Geryneszegen, netalán Marosvásárhelyen történhetett, hol a két család télvíz idején összejött.

A másoló így, mint ezt az Orsz. Levéltár egyik leveléből megállapítottam, Z. F. L. azaz Zabolai F(inna) László geryneszegi prédikátor lehetne, kinek neve az „AM. 1754-ben” csak azért lenne Z. F. S.-nek olvasható, mert az L befefező vonása elhalványult, vagy elmaradt. Amennyiben pedig a másoltatás éve 1754, a másolás

befejezésének idejét is jelezheti, lehetséges, hogy a másolást vagy legalább is annak egy részét, minthogy figyelembe vehető Sámuel nevű tanult tagja a családnak akkor nem volt, Zabolai F. László végezte, ki Kelemen Lajos lekötelező értesítése szerint 1753-ban hagyta el geryneszegi hivatalát. Minthogy nevezettről további hivatalos adataink nincsenek, lehet, hogy továbbra is ott, vagy a környéken maradt s a munkát még az 1753. év után is folytathatta Rhédeiék megbízásából.

A könyvnek mintegy harmadik harmada azonban már más kéz írásának látszik s nem lehetetlen, hogy ezeket a lapokat Bodházy M. József Rhédei Zsigmondné szecretariusa írta, Erdő Sz. Györgyön fennmaradt írása határozottan ezt látszik bizonyítani.

Természetesen a Teleki, Rhédei, nemkülönben a Wesselényi levéltárak XVI—XVIII. sz.-i iratainak gondos áttekintése, netalán az „AM. 1610.” hiányzó lapjainak feltalálása új eredményeket is hozhat, de az „AM 1754” nagy jelentőségét már nem csökkentheti.

Nemcsak azért van jelentősége e kézirati könyvnek, mert nélkülözhetetlen kiegészítője az *Ars Medica* eredetijének, hanem azért is, mert ismételten rámutat a székelyföldi marosvölgy fennnevezett családjainak érdemeire. Éppen ezért e családok levéltárainak feldolgozása sem halasztható tovább.

ALFÖLDI REZSŐ.

Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. (Budapest, 1943. A Magyar Szemle klasszikusai. A Magyar Szemle Társaság kiadása. 314 l.)

Első pillanatra talán kissé különösnek tetszik, hogy Eckhardt Sándor, akinek csak nem régen jelent meg kitűnő Balassi-monográfiája, aránylag rövid idő múlva ismét előállhat egy újabb Balassi-könyvvel, pláne olyannal, melynek címében inkább a jelző, mint a költő neve követeli magának a figyelmet. A kiáltóan hangos könyvcímek mai korában minden aggodalom jogosult.

Csak örülhetünk, hogy itt most kellemes csalódás éri az olvasót. Eckhardt könyve hatalmas ismeretlen anyaggal és sok új adattal lepi meg a régi magyar műveltség minden kedvelőjét. Ez a sok újdonság pedig mindjárt bizonyítéka tudós lelkesedésnek, az elődeinél jóval alaposabb kutató kedvnek és a szerencsésen tapintó érzéknek. Eckhardt ugyanis még Balassi-monográfiája anyagának gyűjtése közben rájött arra, hogy a költő életének eddigi ismertetői nem végezték el az anyagot összehordó munkát oly rendszeresen és kimerítően, mint ahogyan régi irodalmunk legnagyobb költőjének jelentősége megérdemelte volna.

Mint írja, felverte tehát a „levéltárak vadonát” a költő körül, átnézett eddig teljesen elhanyagolt családi levéltárakat, de végigjárta a kutató elődök nyomát is. Az eredmény nélkülözhetetlen kiegészítője a Balassi-képnek, önmagában pedig színesen érdekes korszakok sorozata a XVI. század második feléből.

Mindenekelőtt a Balassi-családra, s így természetesen a költőre is vonatkozó új adatok állnak elénk. Újabb adat erősíti meg a költő születésének máshol már helyesbített évszámát (1554), s ezzel néhány korábbi feltevés véglegesen erejét veszíti. Analógias adatok megsejtetik Balassi Bálint neveltetésének körülményeit, mások a család külföldi kapcsolataira vetnek fényt s megmagyarázzák a gyermek és ifjú művelődésének lehetséges irányait. Az idegen lovaggal párbajt vívó, politikai és családi nehézségekbe keveredő apa képe már előlegezi a fiú nyugtalan vérmérsékletét és társadalmi bonyodalmaikat. Általában (a részletek felsorolása szinte lehetetlen) Eckhardt adatai különösen az ifjú Balassi köré teremtenek — már a könyv első fejezeteivel — szinte tapintható légkört. Ez a légkör a XVI. századi felvidéki magyar úri élet, állandó surlódó érintkezésben egyfelől a hatalommal, másfelől a városi idegen eredetű polgársággal. Eckhardt látható szeretettel szemléli és ábrázolja ezt a többnyire „veszélyes élet”-et s nem is titkolja örömét, ha arról számolhat be, hogy ez a fölényes úriság miképp buktatja víz alá a „kamorás urak” képében a hatalmat, a Göppelek és Rubigallusok személyében pedig a polgárt.

Ezt az életet örökli a fiatal Balassi Bálint, s hozzá még az isteni terhelést: a költői tehetséget és az érzékenységet. Birtokait elúsztatja alóla a nagybátyai „gondnokolás” (Balzac tollára méltó figura ez a Balassa András — írja Eckhardt), anyagi szükség, jogosnak vélt erőszaktevésekbe, politikába, szerelmekbe készsül veszni élete. Viszont éppen ezek az alkotás évei is. Élet és irodalom még a pörös aktákban is találkozók: a költő a század egyik harcoló műfajában, a dialógusban, próbálja egyszer a maga igazát meggyőzővé tenni. A könyv Balassinak ebben az életfejezetében is számos új anyagot ismertet. Megértünk levélbeli célzásokat, megismerjük az Anna utáni szerelmek és versek asszonyait. De kiváltképpen érdekes Anna egyénisége. Ügyeiből, közölt leveleiből kiderül, hogy ez a még hanyatlásában is vonzó, szellemes asszony igen józan és praktikus örzője, gyarapítója volt az anyagiaknak: a kóbor s magát, vagyonát romlasztó Bálint nem lehetett az ő férj-típusa.

A zárószóban Eckhardt ezt írja: „Ha összevetjük mindazt, amit a magyar élet írásos multja első nagy költőnkéről megőrzött, nem csekély örömmel látjuk, hogy az mennyiségben, sőt mélységben is megközelíti mindazt, amit ugyanebben a korban a legműveltebb nyugat nagy költőiről megőrzött.” A fáradhatatlan gyűjtő méltó és jogos büszkeséggel írhatta ezt le. Hogy idáig

elérhettünk, az ő tudós érdeme. De az anyag az ő kezében még élővé is vált, az okmánytárból a mozgalmas élet tekint ki, a kutató tudós érdemeit az íróiak is öregbítik. A szépirodalmiság hatásfokáig felérő jelenetezés, humor, malícia és kedély dolgozik írásában s a XVI. századi levelek izes és hathatós magyar prózája is érezhető nyomokat hagyott stílusán. Könyve igen szerencsés találkozás eredménye: a megismerő ráció a megismerés tárgyából áramló szellemtől melegegett.

KERECSENYI DEZSÓ.

Sík Sándor: Esztétika. Három kötet. Szent István Társulat.

Mindig érdekes és tanulságos, ha az esztétika elméleti kérdéseihez olyan valaki szól hozzá, aki maga is alkotó művész. Az ilyennek nyilatkozatai és megállapításai a legtöbbször valomámszerűek, s nagyon értékes okulással gazdagíthatják a lélektant és a művészetek elméletét. Gyakran azonban kettős hátránnyal járnak. Egyik abból a körülményből fakad, hogy művészember ritkán bírja a fogalomalkotás szigorúságának adományát — a másiknak oka pedig az, hogy nem tud megszabadulni a maga irányának szubjektív túlértékelésétől, s könnyen igazságtalanná válik másnemű — talán éppen olyan jogos — művészi irányokkal szemben.

Sík Sándor háromkötetes *Esztétikájában* egyik hibával sem találkozunk. A jeles költő birtokában van a tárgyilagosság és a filozófiai elmélyedés erényeinek. Logikája világos, meggyőző, szigorú tudományossággal megalapozott, azonkívül egyetlen fajta művészi megnyilatkozással szemben sem elfogult. Okfejtése, gondolatjárása széles tudományos olvasottságra támaszkodik, és forrásaival szemben mindig ébren tartja kritikai szellemét. Hogy stílusán, lendületén megérzik a *költő*, ez nemhogy hibája a műnek, hanem inkább erénye. Néha szinte azt kívánnók, hogy a maga gyakorlatának élményeiből többet is mondana el. Ez irányú tartózkodó szerénységét semmiképen sem érezzük indokoltnak.

Vizsgálódásának kezdetén Sík Sándor kijelöli gondolkozásának módszerét és irányát. Az esztétikát a filozófiai tudományok közé sorolja. Módszere fenomenológiai és reduktív, amelyhez még az intuíción is csatolja. Az intuíción eredményeit azonban fogalmi módon tartja szükségesnek indokolni. Az esztétika segédtudományaként a lélektant, szociológiát, művészettörténetet és művészettechnikát jelöli meg.

Elvégezve a bevezető megállapításokat áttér az *esztétikum* magyarázatára. Szerinte az esztétikumban olyan jelenséggel állunk szemben, amely egyszerre értelmi, érzelmi és akarati aktus, s amely tudatalatti és tudatfeletti elemeket egyként rejt magában. Ezt a folyamatot a szerző nem összetettnek, hanem egyszerűnek látja. (Vajjon nem azt kellett volna-e itt megállapítani, hogy a

folyamat pusztán egyszerűnek *érződik*, de valójában nagyon is bonyolult?)

Ezután a könyv áttér az esztétikum további magyarázatára. Az esztétikai művelet nem pusztá utánczás, de nem is csak kifejezés, sőt nem is egyedül eszmehirdetés, nem is csupán alakítás, hanem egyszerre mind a négy. Ugyanakkor azonban több is, mint ennek a négynek egyszerű összege. Ha látjuk is benne, ha ki tudjuk is bontani belőle az elemeket, még mindig valami mást is kell találnunk benne, mint elemeinek együttességét. Ezt a valamit, ezt a mást nem tudjuk tovább redukálni. Fel kell vennünk, mint *esztétikai apriorit*. Ezen a nyomon Sik Sándor Volkeltet követi, de amíg a német elmélkedő csak az alkotó művészen látja meg ezt az apriorit, addig Sik a befogadóban, a művész közönységében is jelenlevőnek érzi.

Ezt az apriorit úgy kell felfognunk, mint az esztétikai alany magatartását. A tárgyi adottság az esztétikai tárgy, amely azonban nem azonos valami külső tárggyal. Az objektív elemek mellett erősen szubjektív elemek találhatók benne. Az *esztétikai jelleg* egyformán függ a tartalomtól és a formától. S itt jut el Sik Sándor a maga magyarázatának legközéppontibb eredményéhez. Nem választja el egymástól a tartalmat és formát. Csak a formált tartalmat és a tartalmas formát minősíti esztétikai jellegűnek. Szerinte az esztétikum *a forma és a tartalom* egységében nyilvánul meg.

Hogyan válik most már egybe az esztétikai apriori és az esztétikai tárgy? Ennek a lélektani jelenségnek mikéntjé az *intuíción* találja meg a szerző. Az intuiciós szemléletnek tárgya: *kép*. A képi valóság mindig valami *lényegre és egyedire* vonatkozik. További igen fontos jellemzője a folyamatnak az erős *érzelmi színezettség*.

Az esztétikai intuición természetéből négy rendkívül fontos határozomány következik: a *szerves egység*, a *lényegkifejezőség*, a *szemléletesség* és az *érzelmesség*.

Ebből a négy határozományból folynak az *esztétikai törvények*. A szervességből a tartalom-forma-egység, az anyagszerűség és a tárgyszerűség. A lényegszerűségből a minden mástól különbözőség (a „saját arc” törvénye), a jellemzetesség és a stilizálás. A szemléletességből a világosság, a teljesség és az eszményítés. (Itt megjegyezzük, hogy az eszményítést kár elválasztani a stilizálástól és tőle külön tárgyalni. A két megjelölés ugyanazt a dolgot fejezi ki.) Az érzelmességből következik, hogy az esztétikai élményben az érzelem a legfontosabb elem, bár természetesen hozzákapcsolódhatik más lelki aktus is.

Sik Sándor jól látja, hogy a felsorolt törvények nem érvényesülnek minden műalkotásban egyformán. Ahol azonban valamelyik csökkentebb mértékű vagy egészen hiányzik, ott az *esztétikai kárpótlás* ténye lép akcióba.

A könyv azután az *esztétikai tartalom* vizsgálatára tér át. A tartalomnak három látási, illetőleg felfogási és eljárás módja van: ábrázolás, kifejezés és jelentés. A három mód elemzése közül legértékesebbnek a jelentésről szóló fejezetet tartjuk. A mélyen járó szerző e tekintetben főtípusokul a következőket jelöli meg: az objektívet, szubjektívet és a transcendenst, — a romantikusát, a naívat és a klasszikust, — a tragikust, komikust és a humorost.

A *tragikum* sokat vitatott kérdésében állásfoglalása a következő: tragikus az az élethangulat, ahol az ember és a sors dinamikus ellentétben állanak. A tragikus vétség az a cselekedet, amelyben az embernek a sorssal való összecsapása a legerősebben mutatkozik meg. A bukásról úgy érezzük, hogy meg kell történnie, és „valamiképen” jó is, hogy megtörténik. Ennek a valamiképen-nek bővebb kifejtését szerettük volna kapni. Így, amint a könyvben megjelenik, nincs magyarázva és nem érthető. Az is igen előnyére vált volna a műnek, ha a jeles gondolkodó a maga tragikumelméletét a francia klasszikus tragédiából merített okulásokkal egészítette volna ki.

Sík Sándor megvallja, hogy a *komikumot* nehezebb meghatározni, mint a tragikumot. A kérdést nem is oldja meg teljesen ő sem. Kiemeli, hogy a nevetésben bizonyos felszabadulási érzés tör elő. A *humorról* nagyon elmezodító megfigyeléseket kapunk tőle. Nem elégszik meg azzal, hogy ebben a sorsérzésben a tragikus és a komikus keverednek. A felsőbb egységet szerinte egy harmadik elem hozza létre: a tragikusban és a komikusban a dinamika a jelentős, a humorban az egyensúly.

Szép és értékes az a rész, amelyben a szerző a művészet és erkölcs, valamint a művészet és az irányzatosság viszonyát tárgyalja. (*Az egyéni morál* című fejezet.)

Az *esztétikai anyag* rövid szakasza után bőven foglalkozik a könyv az *esztétikai formával*. Szellemes az a megállapítása, hogy forma mint olyan voltaképpen nincs is. Formája csak valaminek van. A tartalom valami, az anyag is valami, a forma nem valami, hanem: valahogyan. Nincs, hanem mindig újra lesz. Voltaképpen nem is beszélhetünk a formáról, hanem csak formálási mozzanatokról, formaelvekről.

Ez a terjedelmes fejezet tartalmazza a szerzőnek legfinomabb megfigyeléseit. Nagyon mélyenjáró dolgokat olvasunk itt az eszményesítésről, az allegóriáról, szimbólumról, technikáról, hangsúlyról, ritmusról, népművészetről, hagyományról, stílusutánzásról, manírról és a divatról. Ebben a részben visszatér a tragikum, komikum és humor kérdése is.

A *művész* lelki sajátságait külön szakasz tárgyalja. A művész olyan ember, aki a világot tartalom-forma-egység gyanánt fogja fel, s így éli át. Jellemző vonása még az érzékelés ereje és gazdagsága. Képzeletét a többi fantáziaformával szemben az

alkotó tendencia különbözteti meg. Érzelmi életének fővonásai az érzékenység, a közlési vágy és az objektiválásra való irányultság. A művész egyszerre alanyias és tárgyias lény. Nagymértékben bírja a formálás adományát.

A *művészi alkotásról* és az *esztétikai újraalkotásról* szóló részek lélektani jellegűek. Nagy értéke Sík Sándor könyvének, hogy az alkotó művész vizsgálatával párhuzamosan gonddal foglalkozik a befogadó, a művet élvező emberrel is. Természetesen ezzel a kérdéssel kapcsolatban többször kitér Lipps és Volkelt beleérzés-elméletére is.

A *művészetről* a könyvnek igen terjedelmes szakasza szól. A szerző alaposan ismerteti és elmésen szól hozzá a művészet eredetét boncolgató elméletekhez, a hasznossági, az utánzási, a játékról szóló teoriákhoz, valamint ahhoz a felfogáshoz, amely a nemű ösztönnek juttatja a döntő szerepet. Az egyes művészeteken áttekintve csak érinti, de sajnos nem magyarázza meg, hogy „az építészeti alapformákban kimutatható az utánzás-eredet”. A költészetéről szóló részben a felosztásból hiányzik a leíró műfaj: Sík Sándor megmarad a líra, epika és dráma hármas csoportjánál. A színészetet a *megelevenítő művészetek* közé sorolja. Érdekesen foglalkozik a szavalással és a szavalókórusokkal is.

A könyv utolsó szakaszában, mely *Az esztétika végső kérdései* címet viseli, a szerző egyfelől csomót köt eddigi gondolatmenetén és összefoglalja eredményeit, másfelől pedig eddigi eszmetérületéről a legmagasabb filozófiai régiókba lendül. Az esztétikai apriori, az esztétikai alany, a forma, az alkotás jelensége, a művek és az esztétikai érték — mind-mind Abszolutumot feltételeznek. Így a szépről való elmélkedés ugyanoda jut el, ahová végső fokon minden emberi gondolatnak el kell érkeznie —: az Istenhez. Az esztétikai abszolutumot azonban nem minden istenfogalommal lehet azonosítani. A primitív (a mitológiai) isteneszme, a csak immanens (a világban maradó) istenfogalom, a csak-transcendens istenfelfogás éppen oly kevésbé felel meg neki, mint ahogy a panteizmus legtöbb formája sem. „Az esztétikai Abszolutum minden posztulátumát legtökéletesebben a *keresztény istenfogalom* elégíti ki.”

Sík Sándor könyve mind az átgondolás következetessége és fegyelmezettsége, mind a benne feldolgozott széleskörű tudásanyag, mind pedig megírásának elevensége, lendülete és világossága által, a magyar tudományosságunk jelentős eseménye. Nem éppen gazdag esztétikai irodalmunk nagy értékkel gyarapodott általa.

GALAMB SÁNDOR.

Jászai Mari levelei. Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor. Budapest, 1944. 8° 400 l. + 8 t.

Mióta Jászai Mari emlékiratai megjelentek, felfedeztük, hogy a nagy színésznőben egy kiváló író is élt. De az emlékiratokban mégsem a magával ragadó szuggesztív erő kap meg elsősorban, hanem a csoda, melyet tükröz: az egyszerű kis cseléd átalakulása, feljutása egy olyan szellemi és erkölcsi fokra, amelyre csak a kiválasztott lángelmék számára nyílik út. Amit ott visszaemlékezések formájában kaptunk Jászai későbbi egyéniségének szűrőjén át, az a levelekben érzékelhetően elevenedik meg s így közvetlenebbül kísérhetjük végig ennek a lelki fejlődésnek izgalmas csodáját.

Az első levelek — Kassai Vidorhoz, majd Mihálsi Mimihez — a kezdő színésznőtől valók a hatvanas évek végéről s a hetvenes évekből. Külső emelkedés már nem sok van az első levelek Jászaija s az élete utolsó évében írottak küldője között; de annál nagyobb a belső fejlődés. Az első levelek még kis látóköri fiatal lelket mutatnak, Kassai Vidor menyasszonyát, majd fiatal feleségét. Mint aki mindig az élet szélén járt s a társadalomba sose volt szilárdan beágyazva, még sóvárog a polgári életformák után. Itt még megjátssza az érzelmes menyasszonyt, a kispolgári feleséget, míg hatalmas, egyre fejlődő egyénisége szét nem robbantja a számára szűk kereteket. Ezek a levelek még teli vannak a polgári lét kicsinyes gondjaival s tele szerelemmel, míg lassankint „csak fagyos szívvel és kiszáradt lélekkel” tud írni urának. „A szenvedély lángja, amely eddig vezetett, már kialudt; ötévi befolyásod alatt hasonló lettem — hozzád” — írja Kassai Vidornak.

Valóban azonban sosem hasonult hozzá, mint ahogy a tűz sosem hasonulhat a vízhez. A nagy lobogás, mely fűtötte, egyre új tápot keresett. S szenvedélye egyre őszintébben, egyre közvetlenebbül tör elő, stílusa megszabadul a szenvedő hangtól, a sablonok nyűgétől. A műveltség, melyet mohón szív magába, nem rak reá idegen réteget; mentől többet lát a világból s mentől többet tanul, annál inkább magára talál. Épp így nem távolítja el idegen országok nagysága a magyar műveltségtől: külföldi útjai a magyar értékek becsülésében mindjobban megerősítik. „Leginkább abban mutatjuk ki gyerek voltunkat, hogy szegyenlünk meghajolni a saját nagyjaink előtt”... — írja Párisból 1885-ben Prielle Kornéliának. — „Meg vagyok győződve, Asszonyom, hogyha te, vagy hogy a nagyokról ne beszéljek, én, vagy a kis Márkus az ő érdekességével itt föllépnénk, egész Páris érdeklődnek irántunk. Mert nincs ám a Françaisnak egy olyan érdekes alakja se, mint az Emmuka. Nincs.”

A kicsinyes napi gondok mindinkább háttérbe szorulnak a levelekben s egyre inkább előtérbe lép a lélek s hatalmába kerít

eredetiségével, érzelmeinek lobogásával, benyomásainak frissességével, stílusának gátlásmentes közvetlenségével. Nyomon kísérhetjük látóköre tágulását, műveltsége mélyülését, állásfoglalását az emberi lét nagy kérdéseivel, a magyarság problémáival szemben.

Kozocsa Sándor nagy gonddal gyűjtötte össze az eddig szét-szórva megjelent anyagot és sok még ki nem adott levél közlésével tetézte meg. Ezek felkutatásával és kiadásával nagy értéket mentett meg az elpusztulástól. A gyűjtemény természetesen nem teljes. Jászai Mari nagy levelező volt: impulzív természete mindenre fellobbant s ez a fellobbanás szóban vagy írásban rögtön elemi erővel kitörést keres. Sok levele még nem ért meg a közlésre, hisz véleményét túlságosan leplezetlenül és nyersen, első felindulásában vetette papírra s még élő embereket is érint. Mégis szeretnők remélni, hogy ez a szép gyűjtemény Jászai levelezésének csupán első kötete. PUKANSZKYNÉ KADAR JOLAN.

Galamb Sándor: A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. Második kötet. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata. Budapest, 1944. 8-r. 372 l.

Irodalomtörténetünk már régebben nagyon érezte azt a hiányt, hogy Bayer nagy drámatörténete a kiegészítés után eltelt hosszabb idő óta nem talált folytatóra, a fejlődés folyama tekintetében drámairomalmunk s színházi kultúránk nagy virágzása előtt zárult le a sorompó. A magyar tudományos Akadémia ezen a hiányon óhajtott segíteni, mikor évekkel ezelőtt pályátételül ezt a feladatot tűzte ki: A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. A tervezett mű első kötete alapján a pályázat nyertese Galamb Sándor lett. Ez az első kötet meg is jelent 1937-ben, a Nemzeti Színház megnyitásának századik évfordulójára s az irodalom nagy elismeréssel s a befejezésül remélt II. kötet iránt kifejezett várakozással fogadta. A remélt II. kötet azonban csak 7 év múlva, ennek az esztendőnek az elején látott napvilágot.

A tárgyalt korszakra a mű befejezéseül visszatekintő összefoglalásban a szerző nyugodt öntudattal állapítja meg, hogy „a kiegészéstől a millenniumig terjedő időszak nem fénykora a magyar drámairomalomnak, de tartalmi és formai tekintetben egyaránt jelentős folyamat.” Ezt az aránylag rövid harminc esztendő folyamatot az 1880-ik év két alsóbb korszakra vágja. Ez az év jelentékeny fordulópont két drámai műfaj: a társadalmi színmű és az operett felvirágzásában, de viszont gyors hervadásnak indul két drámai forma is: papirosizúvé kezd válni a nagymultú történeti dráma s a pár évig csillogó életet élt újromantikus irány s ebben az időben „merekedik sablonná” a fiatalon elhalt Tóth Ede és Csepreghy Ferenc munkásságában nekilendült népszínmű. Legnagyobb jelentőségű alakja az egész

félszázadnak kétségtelenül Csiky Gergely, kinek egész irodalmi működése jelentőségét abban kell megállapítanunk, hogy „legnagyobb érdeme a magyar társadalmi dráma megteremtése. S ebből a szempontból nemcsak a botladozó és csekélyszámú elődeivel való összehasonlítása tanulságos, hanem a nyomába lépők nagy seregének szemlélete is.” Helyesen jelöli ki a szerző Herczeg Ferenc helyét is fényes pályájának mindjárt első sikere után: *A dolovai nábob leányának* „irodalomtörténeti jelentőségét kellőképen meg kell becsülnünk... Nem szabad elfelejtenünk, hogy előnyös hatása volt a magyar színpadi nyelv könnyedebbé, szalonibbá fejlődése s hogy ezzel a darabbal indult el színműírói pályáján az az író, aki mindjárt első bemutatójával Csiky Gergely örökségét vette át.” Helyesen emeli ki, hogy Csiky Gergely működése a társadalmi vígjáték terén is van olyan jelentős, mint a komoly dráma terén. Változást jelent utána, hogy a magyar társadalmi vígjáték lassan, de egyre erősebben eltolódik a bohózat felé. Ez a bohózat felé való közeledés legerősebben Gabányi Árpádban nyilatkozott. Ez Gabányi jelentősége vígjáték-irodalmunkban. Megemlékezik szerzőnk a teljesség érdekében arról is, hogy a történeti színművekkel némi rokonságban vannak a *drámai költemények*, tárgyalja ezeket is, továbbá az *egy felvonásos* darabokat, sőt még az ezeknél szűkebb keretű *monológokat* is.

Nemcsak a gazdagodást emeli ki, hanem megemlékszik arról is, hogy a múlt század végén nagyon meglepő hanyatlást mutat nemcsak a komoly történelmi dráma, hanem a történeti vígjáték, még inkább a sorvadás képét mutatja az előző évek kedvelt műfaja, az újromantikus vígjáték is, sőt még meglepőbb a népszínmű népszerűségének hanyatlása. A népszínmű egyáltalában még virágzásának ebben a szakában is kevés fejlődést mutat. A próbálkozások legtöbbször a Tóth Ede és Csepreghy-féle stilizált ábrázolási módban állapodott meg s parasztvígjátéokra vagy parasztragédiára alig-alig látunk ez időben kísérletet. Ezzel együtt járt az is, hogy a népszínmű a kilencvenes években rohamosan kezdett veszíteni népszerűségéből s egyre kevésbé volt versenyképes az operettel szemben. Az operett mezején a döntő fordulatot jelentő oszlopok Lukácsy Sándor *Székely Katalinja* és Rákosi Jenő *Titilla hadnagya* voltak.

Végül nem kerüli el figyelmét az sem, hogy a magyar drámai alsóbb fajok tárgyválasztásában nem hiányzott a jelen életé sem. Az effajta művek, melyeket *életképeknek* vagy *énekes vígjátékoknak* neveztek, hasonlítottak az előző korok bohózataihoz. Az első ilyen nemű próbálkozás Rákosi Jenőnek *A Székházak* c. énekes és táncos bohósága. Egyáltalán nem feledkezik meg szerzőnk arról, hogy jogos méltánnyal kiemelve Rákosi Jenő jelentőségét ennek a negyedszázadnak színházi és irodalmi éle-

tében, rá mutasson nyugtalanító és ösztönző szellemére, irányító és példaadó működésére.

Módszeréről maga a szerző úgy nyilatkozik, hogy „szigorúan tudományos cél” lebegett előtte. „Ígykeztem lehetőleg minden színpadra került vagy nyomtatásban megjelent magyar színművet munkámba felvenni. Amely színdarab nem került sajtó alá, ott a sűgő-könyvet iparkodtam megszerezni. Valóban tiszteletre méltó buzgósággal oldotta meg ezt a maga elé tűzött célt is. Itt-ott nem minden restelkedés és mentegetődzés nélkül vallja be, hogy „a jelentéktelenebb művek nagy száma csökkenti a lehetőségét annak, hogy az értékeesebb művekkel kimerítő részletességgel foglalkozzam. Nekem magamnak is jobban esett volna, hogyha a filológiai pontosság rovására inkább poétikai vagy esztétikai elmélkedésekbe bocsátkozhatom. A munka célja azonban elsősorban a teljesség volt s ennek érdekében személyes hajlamomat aszkétikusan fékezni kellett.” Ezekről a kisebb jelentőségű művekről őszintén hangoztatja, hogy „csak éppen felsorolás, de nem tárgyalás anyagai lehetnek,” „kisebb jelentőségű művekről is meg kell emlékezni, mert egyben-másban jellemzők a vizsgált évek irodalmi törekvéseire.” „Még egy sereg színműről kell említést tennünk. Foglalkozni nem érdemes velük, pusztán írójuk nevét és címüket soroljuk fel.” Egy más alkalommal is ilyenformán ír: „Végül hátra van még, hogy a szándékolt — de soha el nem érhető — teljesség kedvéért még egy nagy sereg népszínművet legalább a szerzők neve és darabjaik címe szerint felsoroljunk... A nyolcvanas-kilencvenes évek népszínműveinek se szeri, se száma. A termés számbeli gazdagságával azonban távolról sem áll arányban a termés értéke. Mégis szólanunk kell a közepes, vagy közepesnél gyengébb művekről is, mert egyben-másban kiegészítik a népszínmű fejlődésének képét... Egyik sem járult hozzá a népszínmű fejlesztéséhez, de talán számbeli súlyukkal kiegészítik azt a képet, amit erről a műfajról megrajzolni iparkodtunk.”

Tudatában volt szerzőnk annak is, hogy mennyire elválaszthatatlan kapcsolatban van a dráma története a színházak történetével. Szép teret talált ebben is e korszakra eső gazdagságnak rajzára. Ebben is, mint egész munkájában, megbízhatóságnak, lelkiismeretességnek és tanultságnak adja bizonyosságát. Előadásában is igyekezett alkalmazkodni igényes közönségének követelményeihez s bizonyosságát adni, hogy a magyar próza legjobb mestereinek iskoláját járta. Megnyugvással látnók, hogyha befejező szavaiban nemcsak egy fejlődésnek előre vetített rajzát látnók, hanem a maga személyére vállalt programot is: A tárgyalt időszak, „nem fénykora a magyar drámai irodalomnak, de tartalmi és formai tekintetben egyaránt jelentős folyamat. A történeti szemlélet számára a legnagyobb értéke, hogy előkészíti és befolyásolja a századfordulón és az új század első évtizedeiben

bekövetkező nagyarányú és nagyobb értékű drámai mozgalmat." Ennek megvilágítását reméljük és várjuk a szerzõtől.

KÉKY LAJOS.

Dolgozatok a drámatörténet és a dramaturgia köréből. Vitéz Doroghy Ferenc: *Somló Sándor színművei.* Budapest, 1942. 158. l., 1 melléklet, 8.-r. Jóború Magda: *Akadémiai drámai pályaművek 1857—88.* Mezőtúr, 1942. 61 l. 8.-r. Miszti László: *A magyar tragikum-elméletek története.* Kolozsvár, 1942. 65 l. 8.-r.

Ez a három értekezés nemcsak tárgyának rokonsága következtében hozható közös nevezőre, hanem azon körülmény által is, hogy érték dolgában kiemelkednek az átlag-disszertációk sorából. Különösen Doroghy és Miszti munkáját illeti meg az elismerés: olyan szakszerű elmélyedéssel és olyan bőséges adatgyűjtéssel oldották meg feladatukat, hogy dolgozatuk egy kisebb monográfiának is beillik, még pedig olyannak, amely a tudományos kutatás pillanatnyi állása mellett elsőrendű forrásmunka tekintélyét igényelheti a maga körében. Jóború dolgozata egy árnyalattal mögötte marad a másik kettőnek, szolgáljon azonban mentéséül, hogy feladata is jóval nehezebb volt. Somló Sándor irodalomtörténeti helyét már pontosan kijelölte Kéky Lajos cikke (Budapesti Szemle, 1916.), az első alapvetést meg Perényi József végezte el (Irodalomtörténet, 1920.), úgyhogy Doroghynak már volt mire építenie; Miszti László Mitrovics Gyula esztétikatörténetét forgathatta nagy haszonnal — viszont Jóború Magdának magának kellett utat vágnia egy még teljesen megműveletlen és kiaknázatlan kutatási területen. Így a férfiszervezők nagyobb mélységeket feltáró alaposágát nőkutatónk a téma érdekességével és újszerűségével egyenlítette ki.

Viszont abban a tekintetben is közös megbeszélést kívánnak ezek a dolgozatok, hogy a szellemi háttér, a történeti távlat rajzával mindhárman adósok maradnak. Doroghy például annyira elmélyed az egyes drámák esztétikai vizsgálatába, hogy Somló Sándorban csak az író látja meg, a színészről és a színigazgatóról teljesen megfeledkezik; alkotásait kiemeli keltezésük légköréből, a századforduló irodalmi-színházi életéből, s így akaratlanul is torzképet rajzol róluk is, szerzőjükről is. Hasonló jelenséget tapasztalhatunk Jóború dolgozatában: itt a kiegyezés korának szellemi helyzetképét nélkülözzük, pedig e nélkül éppen a végső lényeg marad homályban, hiszen tudjuk, hogy egy-egy Teleki- vagy Karácsonyi-díjnak odaítélése akkoriban minő nagyjelentőségű eseménynek számított, s a vihar, amely ilyenkor közéletünkön végigszántott, irodalmunk alkati ellentéteiről is fellebbentette a leplet. Misztinél viszont egyrészt az európai, másrészt a filozófiai-lélektani háttér hiányzik. A tragikum végzetesen me-

tafizikai probléma, ezért megragadására a nemzetiség kategóriája elégtelen, helyesebben: a sajátlagosan magyart csakis az általános európai és az örök emberi példákhoz viszonyítva tudjuk lemérni. Az ő dolgozatát olvasva is az az érzésünk támad, hogy légüres térben mozgunk, a jelenségeket a maguk gazdag és sokirányú szellemtörténeti beágyazottságukból mintegy mesterségesen kipreparálva mindig csak egysíkú előnézetben szemlélhetjük.

Bizonyára nem véletlen, hogy a három, egymástól teljesen függetlenül tevékenykedő szerző dolgozata ugyanazon a ponton ébreszt hiányérzetet. A jelenség okát abban kereshetjük, hogy a legifjabb kutatónemzedék még nem tette magáévá a legújabb módszertani eredményeket. Ma már tudjuk, hogy a dráma kétlaki műfaj, a színészi és a költői kifejezőmól határterületén fekszik, gyökerei a színház és az irodalom, a közönséget kiszolgáló üzlet és az öncélú tiszta művészet rétegeiből táplálkoznak. S ennek megfelelően egy olyan fogalomnak, mint a tragikumnak egy sajátosan dramaturgiai és egy sajátosan eszmetörténeti „élettere” van, a szerint, hogy a tragikus sorsélmény a színpadi játék formájában vagy pedig az emberi kifejező művészet más területén nyilatkozik meg. A színház és az irodalom, a gyakorlat és az elmélet világa azonban állandóan hat egymásra, s egy drámai alkotás vagy akár egy dramaturgiai elmélet egyik legjellemzőbb sajátága az az arány, amely szerint ez a kétféle irányú szellemiség benne keveredik. Hogy ez a tétel mennyire igaz, arra a legjobb példák éppen az akadémikus drámaírók, élükön Somló Sándorral, meg Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő és Péterfy Jenő, akiknek tragikum-szemléletében egy a való sodrában úszó színikritikus próbált kiegyezni a metafizikai beállítottságú esztétikussal. Ennek a ma már nélkülözhetetlen alapvető drámatörténeti felfogásnak azonban nyomát sem találjuk szerzőink dolgozatában. S jellemző, hogy bibliografiájukból hiányzanak is az idevágó elméleti munkák, pl. Pukánszky Kádár Jolán színháztörténeti monografiája, Németh Antal, Staud Géza színháztudományi dolgozatai, a dramaturgiai eredményekben igen gazdag német szakirodalom, az összehasonlító irodalomtörténet műfajelméleti megállapításai, stb. Így azután szinte természetes, hogy az elért eredmény nincs arányban a felhasznált munkamennyiséggel: a modern metodikai alapvetés hiányában az egyes részleteredmények semmiképpen sem tudnak egy tágabbkörű helyzetképpé kialakulni.

Doroghy, Jóború és Miszti dolgozata alapos adatgyűjtések, a mellett folyamatos, az árnyalatok iránt is fogékony stílusuk következtében kellemes olvasmányok. A probléma megragadása és körülhatárolása is sikerült, a megoldással azonban adósok maradtak, mert elméleti felkészültségük nem áll napjaink színvonalán. Viszont ezzel is szolgálatot tesznek a kutatásnak, mert felhívják figyelmünket, hogy tudományunk melyik szektorában van tervszerű építőmunkára a legnagyobb szükség. SOLT ANDOR.

Pálóczi Horváth Adám Holmijának negyedik darabja. — Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és irodalomtörténeti jegyzetekkel ellátta Écsy Ö. István. (Csurgói Könyvtár, XVIII. kötet). Csurgó, 1942. 8-r. 96 l.

Horváth Adám *Holmijának* III. kötete 1791-ben jelent meg. A másfélszázados évforduló jó alkalom volt rá — s az alkalmat még szebbé teszi a csurgói gimnázium fennállásának is százötvenéves jubileuma, — hogy az iskola a kéziratban maradt IV. kötetet közrebocsássa. Az anyag nem kiadásra készen maradt meg: Écsy Ö. István érdeme, hogy a tervezett előszóra is rábukkanva, a kéziratban a IV. kötet előkészítését fölismerte. A közölt versek nagyobb része eddig sem volt ismeretlen, egyrésztük mégis új. Van közöttük olyan is, amely nem Horváth Adámé. Kár, hogy Écsy az egyébként bőven adott jegyzetekben minderről nem szól. Az sem egészen érthető, miért nem közli az egész kéziratot: amit egy másik publikációra ígért, azt függelékül jobb lett volna itt megjelentetni. — Nem mondja meg Écsy, hogy a *Herkules választására* c. költemény (30. l.) Kis János Lowth-fordítására vonatkozik, amelyet Gr. Széchenyi Ferenc nyomtatott ki s amelyet, maecénása kérésére Kis János az ifjú Széchenyi Lajos grófnak ajánlott. Épen azért föl merem vetni a kérdést, hogy a 35. l. közölt levél nem Széchenyi Lajoshoz szól-e inkább, mint Erdődy Lajos grófhhoz? — A IX. költemény Bessenyei kapitánya nyilvánvalóan Bessenyei Sándor és nem, mint a jegyzet mondja, György, aki sohasem volt kapitány. — A közölt anyag egyébként leginkább alkalmi költemény, néhány ének egészíti ki hangjegyekkel. A pótlás érdekesebbje közé tartozik Horváth Adám verses levele Csokonaihoz.

K. L.